

- экономика планеты в цифрах и фактах. – М., 2004; Страны и регионы. 2003. Статистический справочник Всемирного банка. – М., 2004.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003.
 4. Багдасаров С.Б., Чавушьян А.И. Военный и военно-экономический потенциал стран Ближнего и Среднего Востока. – М., 1998.
 5. Соколенко В.Г. Цивилизационный экспансионизм атлантизма // Международная жизнь. – 1999. – № 5.
 6. Глобализация, рост и бедность... – С.43.
 7. Марков В. Противостояние ислама и западной цивилизации. Сбудется ли прогноз Самюэля Хантингтона? // Терроризм. Угроза человечеству в XXI веке. – М., 2003. – С.64; Кепель Ж. Джихад. Экспансия и закат исламизма. – М., 2004. – С.28, 248.
 8. Вавилов А. Новые проблемы внешней политики Саудовской Аравии // Обозреватель. – 2000. – № 3.
 9. Кулагина Л.М., Ахмедов В.М. Иран выходит из изоляции // Иран: ислам и власть. Сборник статей / Под ред. Н.М.Мамедовой, М.М.Санаи. – М., 2001.
 10. Гусаров В.И. Сможет ли Ближний Восток интегрироваться в мировую экономику? // Ближний Восток и современность. – 1998. – Вып.5.
 11. The Middle East. – № 275 (February). – L, 1998. – P.32; Дунаева Е.В. ОЭС определяет приоритет // Иран: эволюция исламского правления. – М., 1998. – С.96–97.
 12. Мамед-Заде П.Н. План США “Большой Ближний Восток” и реакция на него в мире // Ближний Восток и современность. – М., 2004. – Вып.23.
 13. ИТАР-ТАСС. – 2004. – 7 марта.
 14. Глобализация, рост и бедность... – С.43.
 15. The Soref Symposium. Challenge to U.S. Interests in the Middle East: Obstacles and Opportunities. – Wash., 1993. – P.27.
 16. Малышева Д.Б. Исламско-фундаменталистский проект в реалиях современного мира // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – №7. – С.112; Дипломатический вестник. – 1997. – №3. – С.47.
 17. Долгов Б.В. Исламистское движение на пороге XXI века // Ближний Восток и современность. – М., 2004. – Вып. 21.
 18. Глобализация, рост и бедность... – С.58–70.
 19. Там само. – С.41.
 20. Статистичні дані, взяті з: World Economic Developments and Implication for the ESCWA Region. – UN., 2004.
 21. Федорченко А.В., Зайцева О.А., Марьясис Д.А. Израиль в начале XXI века. – М., 2004. – С.192.

K. HALUSHKO

THE STABILITY AND UNSTABILITY. THE INSTITUTIONAL AND CIVILIZATIONAL POINTS IN THE PROCESS OF REVEALING OF THE MIDDLE EAST PROBLEM

The constant conflict points of the self-revival of the Middle East problem in postbipolar world are analyzed in the article. It is shown social and economical reasons of the development of the Islamic extremism, the crisis of the institute of the National State in the Middle East. The possibility of the crisis between civilizations under the condition of today's institutional structure of the Islamic civilization are critisyzed.

Key words: the Middle East problem, the Middle East, the institute of national state, the civilizational conflict, the Islamic civilization.

УДК 327.39

ББК 66.5(4/8)

Євген Магда

ІСЛАМІСТСЬКИЙ РУХ У ЄГИПТІ: СТРУКТУРА ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті аналізуються причини виникнення та характер розвитку ісламістського руху у Єгипті, його місце серед ісламських радикальних течій, аналізуються прогнози щодо перспектив боротьби з ісламським радикалізмом.

Ключові слова: Єгипет, ісламістський рух, ісламський радикалізм, перспективи боротьби, тенденції розвитку.

Ісламістський рух на початку XXI ст. продовжує значно впливати на суспільно-політичну ситуацію в мусульманському світі, а також на

світову політику в цілому. У значній мірі широкому поширенню в мусульманських країнах фундаменталістської ідеології “ісламського відро-

дження” (нахда ісламія), що почалось у 80-ті роки ХХ ст., сприяли перемога ісламської революції в Ірані і громадянська війна в Афганістані. У той період, котрий характеризувався глобальним протистоянням двох наддержав і відповідно двох військово-політичних блоків, істотну роль у становленні радикального крила ісламістського руху відіграли також Саудівська Аравія і США. Реалії постбіполярного світу в арабо-мусульманському регіоні призвели до ослаблення підтриманих раніше радянським блоком світських режимів, що проголошували соціалістичну орієнтацію і посилення позицій Ізраїлю в ізраїльсько-палестинському конфлікті. Поряд із цим у країнах, що раніше проголошували побудову світської національної державності і досить успішно придушували виступи радикальних ісламістів, стали набирати силу ісламістські партії і рухи, що прагнули заповнити ідеологічний вакуум, який утворився після краху соціалістичної ідеї. До таких країн у значній мірі відноситься і Єгипет.

Проблематика політичного ісламізму є сьогоденні, особливо після подій 11 вересня 2001 р., надзвичайно популярною серед учених у галузі політики, релігії, сходознавства взагалі. Визріванню ідеології політичного ісламізму, визначенню періодизації та соціальних рушійних сил цього явища, причини переростання його у терористичну діяльність присвятив свою фундаментальну працю французький дослідник Ж.Кепель [1]. Різноманітні форми терористичної діяльності, специфіку психології тероризму, методи ідеологічної та підривної діяльності аналізує американський дослідник Б.Хоффман [2]. Уважно вивчається явище близькосхідного тероризму у працях українських та російських учених [3].

Метою даної розвідки є дослідження становлення, структури та тенденції у розвитку ісламістського руху Єгипту.

У Єгипті ісламістський рух традиційно відігравав значну роль у суспільно-політичному житті. Достатньо згадати, що ісламізм або політичний іслам у сучасному його вигляді вперше заявив про себе в Єгипті в особі асоціації “Брати-мусульмани”, створеної Хасаном аль-Банною (1902–1949) у 1928 р. Концепції Сеїда Кутба (1906–1966), ідеолога “Братів-мусульман”, увійшли в програмні документи ісламістських угруповань у багатьох країнах мусульманського світу. У Каїрі також знаходиться один із найстарших (заснований у Х ст.) і славно-

звісних мусульманських університетів Аль-Азхар, з яким пов’язана діяльність багатьох відомих мусульманських діячів, у тому числі Ібн Халдуна (пом. у 1406 р.) і Мухамеда Абдо (пом. у 1905 р.). Улеми (учені-правознавці) Аль-Азхара дотепер мають значний авторитет і вплив як у Єгипті, так і в інших мусульманських країнах.

У сучасному єгипетському ісламістському русі умовно можна виділити *три напрямки*.

До *першого* належать представники, що сповідують фундаменталістську ідеологію, інтелігенція, мусульманські діячі, а також громадські, благодійні і легально діючі релігійні організації, які ставлять своєю метою збереження і зміцнення в суспільстві ціннісних орієнтирів ісламської цивілізації шляхом повсюдного дотримання мусульманських морально-етичних норм і законів шариату й боротьбу з далекими, на думку ідеологів фундаменталізму, мусульманським традиціям суспільними проявами. У середині 90-х рр. у Єгипті великою популярністю користалися шейхи Омар Абд аль-Кафі і Метвалі Шараві. Їхні п’ятничні проповіді, а також виступи по національному телебаченню збирали величезну аудиторію. Шейхи закликали повернутися до “справжнього справедливого ісламу”, ратували за роздільне навчання юнаків і дівчат, обов’язкове носіння жінками хіджабу (паранджі) і виявляли нетерпимість до “невірних”, у тому числі й до коптів-християн. Записані на аудіокасети їхні виступи поширювалися в десятках тисяч екземплярів, а їхні портрети розкуповувалися так само активно, як портрети президента країни. Значним впливом у 90-ті рр. у Єгипті користався “Фронт улема Аль-Азхара”. Ця організація, створена фундаменталістськи налаштованими улемами-викладачами, проголосила себе “охоронницею мусульманських традицій і ісламських цінностей” і нараховувала у своїх рядах до 3000 членів [4, с.214]. Під час судових процесів над бойовиками радикальних ісламістських угруповань, що вчинили ті чи інші терористичні акти, “Фронт” завжди виступав на їхній захист, намагаючись схилити владу до винесення звинувачуванням якнайбільш м’якого вироку. Разом із цим улеми – члени “Фронту” всіляко третирували представників інтелігенції, які виступали за світський шлях розвитку Єгипту. Так, наприклад, улеми оголосили єретиком і піддали анафемі єгипетського професора-ісламознавця Насера Хамеда Абу Зейда за його висловлення на підтримку

заборони французькою владою носіння в школах паранджі мусульманками, що проживають у Франції, а також за його зустріч із рабином Ло, головою громади ашкеназі в Ізраїлі. Внаслідок розгорнутої проти нього кампанії цькування Абу Зейд був змушений емігрувати в Голландію. Заради правди необхідно відзначити, що якщо колишній ректор Аль-Азхара Гад аль-Хакк, який офіційно не підтримував фундаменталістських поглядів членів “Фронту” проте ставився до них із достатнім співчуттям, то новий ректор, призначений у 1996 р., Мухаммед Саїд Тантауї (який займав раніше посаду головного муфтія Єгипту) зажадав саморозпуску “Фронту улема Аль-Азхара”. Великий вплив на суспільну свідомість єгиптян, особливо недостатньо освічених, чинили проповіді в так званих приватних чи вільних мечетях*. Саме в таких невеликих за площею мечетях (у Каїрі їх була величезна кількість, до 300 тис.) проповідували прихильники радикальних ісламістських угруповань, що закликали до джихаду проти “невірних”. Після хвилі терористичних актів, що прокотилися в Єгипті в середині 90-х років, парламент країни в 1996 р. прийняв закон, відповідно до якого кожен імам у будь-якій мечеті повинен був одержати дозвіл на ведення проповіді від міністерства у справах вакфів (релігій та благодійництва). Крім того, у приватних мечетях стали замінювати незалежних імамів, що проповідували на “громадських началах”, на імамів, що одержували зарплату від міністерства, яке посиляло своїх інспекторів у мечеті для перевірки дотримання прийнятих законів [5].

Другий напрям єгипетського ісламістського руху представлено суспільно-політичними організаціями, що проповідують ісламістські доктрини, але не закликають до збройної боротьби з владою. До них у першу чергу належить асоціація “Брати-мусульмани”. Її політична діяльність була заборонена, але вона продовжує мати велику кількість своїх прихильників у суспільних, благодійно-просвітницьких і профспілкових організаціях. “Брати-мусульмани” створюють комерційні і виробничі структури, фінансують будівництво лікарень, медресе, організують хадж у Мекку, надають матеріальну допомогу незаможним, у тому числі молодят.

До середини 90-х рр. “Брати” створили до 15 тис. благодійних організацій по всьому Єгипту. Вони контролюють частину профспілок, у тому числі лікарів, ветеринарів і фармацевтів, а також адвокатів, які у свою виконавчу раду

обрали Сейфа аль-Іслама, сина Хасана аль-Банни, засновника асоціації “Брати-мусульмани”. “Брати-мусульмани” намагаються також надавати підтримку ісламістським рухам за межами Єгипту. Вони організовують демонстрації протесту проти військових акцій Ізраїлю на території Палестинської автономії і підтримують палестинські організації “Хамас” і “Ісламський джихад”. Крім того, вони організовували відправлення єгипетських добровольців-муджахидів у “гарячі точки”, у тому числі в Боснію, Чечню і Косово. Разом із тим необхідно відзначити, що наприкінці 90-х років єгипетські влади почали ряд репресивних заходів проти “Братів-мусульман”. Їхня головна штаб-квартира була закрита, були арештовані багато активістів, у тому числі Сейф аль-Іслам. У профспілках, що контролювалися “Братами”, також були арештовані багато керівників, а їхнє місце зайняли функціонери, призначені владою [6].

У Єгипті однією з найбільш впливових політичних партій, що сповідують ісламістські концепції, є “Аль-Аамаль” (Праця). Вона була створена в 1979 р. також під егідою “Братів-мусульман”. Проте з початку 90-х рр. її генеральний секретар Адель Хусейн став проводити більш помірковану в порівнянні з позицією лідера “Братів-мусульман” Мамуна аль-Худайбі політичну лінію, і “Аль-Аамаль” перетворилася в самостійну політичну силу [7, с.57].

Третім напрямом єгипетського ісламізму є радикальні угруповання, що проголошують джихад проти “невірної” влади як єдиний шлях для створення в Єгипті ісламської республіки. Найбільш впливовими і численними з них були “Ісламські групи” (*джамаат ісламій*) й “Ісламський джихад” (*джихад ісламій*). “Ісламські групи” були створені наприкінці 70-х років радикальними ісламістськими діячами Карамом Зухді, який став їхнім першим еміром, і шейхом Омаром абд ар-Рахманом, викладачем Аль-Азхара. Їхнім духовним лідером був Мухамед Фарадж, автор книги “Тасмне веління”, у якій він проповідував джихад проти “невірної” влади, визначаючи його як обов’язок кожного щирого мусульманина. Приблизно в цей же час сформувався “Ісламський джихад”, керівником якого був Аббуд аз-Зуммар. Необхідно відзначити, що ставлення влади до цих екстремістських угруповань було суперечливим і змінювалося в різні періоди. Наприкінці 70-х років при президенті Садаті “Ісламські групи” досить активно підтримували його політику “денасери-

зації” і повернення до ісламських цінностей. Імовірно, тому вони могли відкрито створювати напіввійськові “табори відпочинку”, де молоді єгиптяни, в основному студенти вузів, під час канікул поряд із заняттями спортом і слуханням лекцій по Корану, що читалися ісламістськими ідеологами, займалися вишколом. Потім після укладання А.Садатом Кемп-Девідського мирного договору з Ізраїлем “Ісламські групи” й “Ісламський джихад”, розцінивши цей договір як “зрадництво”, перейшли до тактики терору. Саме бойовики з “Ісламського джихаду” вчинили замах на президента Садата, у результаті якого він був убитий. У середині 90-х років “Ісламські групи” й “Ісламський джихад” провели цілу низку терористичних актів як на території Єгипту, так і за його межами. Найбільш відомими з них був вибух у Всесвітньому торговому центрі в Нью-Йорку в 1993 р., під час якого загинули 39 осіб і десятки були поранені, й убивство 58 іноземних туристів поблизу м.Луксора в 1997 р. Необхідно визнати, що єгипетська влада почала енергійні заходи для придушення тероризму. Поряд із масовими арештами ісламістів (було арештовано до 20 тис. чоловік, з яких велику частину, зрештою, звільнили) і смертними вирокami для безпосередніх виконавців відбувалися неофіційні переговори з ісламістськими лідерами з метою схилити їх до відмови від безперспективної тактики терору і до явки з повинною. Така тактика влади принесла свої результати. У 1997 р. сім керівників “Ісламських груп” на чолі з Омаром абд ар-Рахманом оголосили безстрокове перемир’я з владою і закликали своїх прихильників як у Єгипті, так і за його межами припинити збройну боротьбу. У 1998 р. до них приєдналася і більшість лідерів “Ісламського джихаду” [8, с.140]. З 1999 р. “Ісламські групи” й “Ісламський джихад” практично припинили терористичну діяльність. Поряд із цим Уссама Рушді, представник “Ісламських груп”, що проживає в Голландії, засудив терористичні акти проти іноземних туристів і заявив, що вони були зроблені з ініціативи їхніх виконавців без санкції керівництва. Більше того, частина лідерів “Ісламських груп” пропонує почати “діалог з урядом” і заявляє про свій намір перейти до політичних форм боротьби. Водночас найбільше екстремістськи налаштовані члени керівництва “Ісламських груп” і “Ісламського джихаду”, такі як Айман аз-Завахірі, Мустафа Камаль (Абу Хамза) і Рифаї Таха, продовжують проповідувати ідею збройного

джихаду. Деякі з них облаштувалися в Афганістані і примкнули до Усами бен Ладена. Разом із тим необхідно визнати, що окремі терористичні акти продовжують мати місце в Єгипті як, наприклад, убивство в 2001 р. 20 коптів-християн у селі Аль-Кошех на півдні країни [9].

На початку третього тисячоріччя ісламістські угруповання, що сповідують фундаменталістську ідеологію, продовжують впливати на єгипетське суспільство. Ісламістські ідеологи використовують у своїй пропаганді як серйозні внутрішні соціально-економічні проблеми Єгипту, так і загострення ситуації на Близькому Сході, пов’язане з жорсткістю силових дій Ізраїлю в Палестинській автономії й американським вторгненням в Ірак. Проте на політичній арені ісламісти на відміну від їхньої значимої ролі в суспільному і повсякденному житті Єгипту не мають скільки-небудь впливової сили. Утім, те ж саме можна сказати і про інші опозиційні політичні партії. Соціально-політична ситуація в Єгипті являє собою типовий приклад “керованої” чи “неліберальної демократії”. Правляча “Національно-демократична партія” (НДП) має переважну більшість (97%) депутатських місць у парламенті – Національній народній асамблеї, яка, відповідно до конституції, більшістю у дві третини голосів призначає президента. Головою політичної ради НДП у вересні 2003 р. був обраний Гамаль Мубарак (народ. у 1963 р.), син чинного президента Єгипту Хосні Мубарака, який перебуває при владі з 1981 р. (чотири терміни). Президентський мандат Хосні Мубарака минув у 2005 р.

Переходячи до висновків, необхідно зазначити, що ісламістський рух, представлений як поміркованим, так і радикальним напрямками, вступає в ХХІ ст. у якості значимого соціально-політичного явища, здатного й у майбутньому впливати на розвиток світової політики. Триваючу активність ісламістського руху, користаючись понятійним апаратом А.Тойнбі, з достатнім ступенем умовності можна визначити як відповідь чи захисну реакцію ісламської цивілізації на виклик зовнішньої сили, у ролі якої виступають глобалізаційні процеси, у яких превалює прагнення до гегемонії єдиної наддержави. У цьому зв’язку доречно згадати прогноз, зроблений А.Тойнбі в середині ХХ ст. про “зіткнення цивілізацій” і повторений С.Гантінгтоном у 1994 р. [10]. Безумовно, не можна стверджувати, що він цілком збувається на початку ХХІ ст. Проте, на наш погляд,

можна говорити про деякі елементи цивілізаційного протистояння. Тим більше, що суворі економічні правила світового поділу праці, що відводять для багатьох мусульманських країн роль сировинних додатків і ринків збуту, вестернізація культури, яка є, очевидно, об'єктивним наслідком глобалізації, а також давні неврегульовані конфлікти (палестинсько-ізраїльський) та військовий тиск США і їхніх союзників на країни, що не підкоряються їхній політиці, сприймаються частиною мусульман як війна проти ісламу. Причому ці елементи цивілізаційного протистояння виявляються в більшій мірі не у формі міждержавних протиріч і конфліктів (хоч такі зіткнення також мають місце – Афганістан, Ірак, Палестина), а на рівні суспільної свідомості, тобто відносин до наслідків глобалізації досить великої частини населення мусульманських країн. Іслам практично в усіх країнах, де він сповідується, у силу специфіки свого історичного розвитку й доктринальних аспектів є не тільки релігією, але й способом життя, що регулює багато в чому соціокультурну сферу життя суспільства. Поряд із цим іслам для багатьох мусульман являє собою також основу національної і цивілізаційної самоідентифікації.

Якщо спробувати, з урахуванням наших відомостей про ісламістський рух Єгипту зокрема, зробити умовний прогноз щодо подальшого розвитку ісламістського руху, то очевидно, що на нього впливають внутрішні і зовнішні фактори. Внутрішні фактори, природно, специфічні для кожної окремо взятої мусульманської країни. Проте внутрішня ситуація в мусульманському світі значною мірою залежить від загальної тенденції політичного й економічного розвитку світового співтовариства. Такою тенденцією, на

наш погляд, є процес посилення ролі у визначенні світової як політичної, так і економічної стратегії так званого “світового уряду”, тобто наднаціональних структур – ТНК і міжнародних фінансово-економічних інститутів, у керівництві яких командні посади зайняті представниками США й у меншій мірі Європейського співтовариства. З іншого боку, відбувається ослаблення ролі національних урядів, у тому числі й у визначенні внутрішньої соціально-економічної політики у своїх країнах, що чимраз більше залежить від рішень, прийнятих наднаціональними структурами. Однією зі стратегічних цілей “світового уряду” є установа свого повного контролю над природними ресурсами в планетарному масштабі. Внаслідок політики, що проводиться для досягнення цієї мети, зокрема у мусульманських країнах, відбувається подальше розшарування суспільства, тобто збагачення владної еліти і дуже повільний підйом (а іноді й навпаки) рівня життя значної частини населення. Наслідком такої ситуації може бути продовження, а можливо, і посилення впливу серед незаможної (і не тільки) частини населення ісламістських рухів, ідеологи яких пропонують своє “ісламське розв’язання” соціально-економічних проблем і виставляють себе в ролі захисників “ісламських цінностей”. Якщо стосовно екстремістських ісламістських угруповань можна припустити в остаточному підсумку їхню нейтралізацію спільними зусиллями національних і міжнародних силових структур, то набагато складніше усунути глибинні причини виникнення радикального ісламізму, у чому Єгипет не є винятком.

1. Кепель Ж. *Джихад. Экспансия и закат исламизма.* – М., 2004.
2. Хоффман Б. *Терроризм: взгляд изнутри.* – М., 2003.
3. Несук М.Д. Про тероризм справжній і вигаданий. – Львів, 1986; Коппель О.А. Перська затока: проблема безпеки у 80–90-ті роки. – К., 1998; Терроризм: угроза человечеству в XXI веке. – М., 2003; Терроризм. – М., 2004.
4. Basbous Antoine. *L'Islamisme, une revolution avortee.* – Paris, 2000.
5. Кепель Ж. Указ. праця. – С.218.
6. *Le Nouvel observateur.* – 14.08–20.08.2003.
7. *Le Nouvel Afrique-Asie.* – 2000. – №126.
8. *Международный терроризм и право. Реферативный сборник.* – М., 2002.

9. *L'Express.* – 15.01.2004.

10. Тойнбі А. Дж. *Цивілізація перед судом історії.* – С.-Пб., 1996. – С.129; Тойнбі А. *Дослідження історії.* – 2 т. – К., 1998; Huntington S. *The Clash of Civilizations.* – *Foreign Affairs.* Summer. – 1993. – №72; Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций.* – М., 2003.

* Приватні (або вільні) мечеті у великій кількості з'явилися в Каїрі після того, як у період правління президента Анвара Садата був прийнятий закон, згідно з яким будь-який підприємець, що будував житловий будинок і залишав у ньому приміщення для моління, звільнявся від сплати податку на 10 років. У результаті такі приміщення перетворювалися на приватні мечеті.

E. MAGDA

THE ISLAMIC MOVEMENT IN EGYPT.

THE STRUCTURE AND THE TENDENCIES OF DEVELOPMENT

The article deals with the reasons of the appearance and development of the Islamic movement in Egypt and its place among the Islamic radical branches. The prognosis of the perspective of the struggle against Islamic extremism are analyzed.

Key words: *Egypt Islamic movement Islamic radicalism, the tendencies of struggle, tendencies or development.*